

Řeč

Ladislav Hejdánek

◆ poznámky | kartotéční lístek, česky, vznik: 70. léta

◆ notes | card file, Czech, origin: 70. léta

Řeč [70. léta]

1.

Je nutno z věcných důvodů lišit mezi řečí a mluvou. Že někdo mluví, poznáme, i když mu nerozumíme, ba i když jej neslyšíme, ale jenom vidíme (v němém filmu, na obrazovce, když vypadl zvuk). Papoušek umí mluvit, ale nic neříká (jen napodobuje vnější podobu promlouvání). Řeč a mluva spolu leckdy souvisejí jen volně: je možné hodně mluvit, ale nic přitom neříci; naopak lze také mlčet a říci tím mnoho. Člověk může mnoho povědět pouhým gestem, grimasou a pod. Mluva je jenom jedním z prostředků, jak něco říci, ale jsou i jiné prostředky. Můžeme se rozhodnout mluvit nebo mlčet, ale docela jinak to je s řečí: výmluvné může být naše mlčení, naše mimika, naše gesto, ale také naše nic neříkající mluvení (které je pouhým zamlouváním). Je poměrně snadné nemluvit, ale je velmi nesnadné nic neříci, zvláště ve významných, vypjatých chvílích. Nebo přesněji: můžeme i při mnohém mluvení nic neříkat, ale i toto naše vymlouvající se a zamlouvající nic neříkající mluvení nakonec nějak promlouvá, něco říká (tomu, kdo dovede správně naslouchat). Řeč není pouhým naším výkonem, neoslovuje jen z našeho rozhodnutí a podle naší volby, nýbrž dá zaznít smyslu i tam, kde bychom tomu rádi předešli a zabránili. To je přece smysl zamlouvání, že chceme překříknout, překrýt, zahlušit ono promlouvání, které není naším promlouváním, nýbrž promlouváním samotné řeči. Tato mohutnost samotné řeči ostatně není vázána na lidské projevy, ale daleko je přesahuje: výmluvný je otisk prstů, stopa, skvrna od krve, ale také zkamenělina, sám kámen, obloha, voda v řece apod. A i tu můžeme rozpoznat, že určitá fakta mluví, že promlouvají, ale nemusíme porozumět tomu, co vlastně říkají. V Trávníčkově Slovníku jazyka českého (4. vyd.) se fráze „ztratil řeč“ vykládá jako „ztratil schopnost mluvit“; to je hrubý omyl. Vždyť nepochybujeme, že ten, kdo vskutku „ztratil řeč“ (v důsledku překvapení, odhalení apod.) i nadále dovede mluvit (často také skutečně mluví, ale zmatečně), jenomže v té chvíli neví, co by řekl. Řekneme-li o někom, že mluví, necháváme stranou to, o čem mluví a co říká; naproti tomu nelze konstatovat, že někdo říká, aniž bychom dodali, co říká. Mluvení je vnější stránka promlouvání; a promluvit může jen ten, kdo svým promlouváním něco říká, něco praví, sděluje, oznamuje. Řeč má obsah, kdežto mluva je forma, vnější podoba.

2.

O jazyk se ovšem nemůžeme naprosto a ve všem opírat, protože nikdy není zcela důsledný. Odkaz k jazyku je důležitý, neboť nás může upozornit na významné konotace, jež bychom si sami třeba neuvědomili; teprve důkladné promýšlení však může významové prvky a okruhy sjednotit. Přesné promýšlení, „nasouzení“ pojmu nemůže být nahrazeno jazykovou analýzou. Už proto, že různé jazyky představují různé cesty, jak vytvářet smysluplné řečové celky. Překlad z jednoho jazyku do druhého není tedy pouhou jazykovou transpozicí ani transkripcí, ale je pokusem o jinou strukturu uchopení smyslu toho, co bylo řečeno v jednom jazyce, v jazyce druhém. V tom smyslu vlastně nelze jazyk chápat jako konkrétní případ mluvy, i když podobna jako můžeme rozpoznat, že někdo mluví, aniž bychom rozuměli, co říká, můžeme často rozpoznat, kterým jazykem mluví, a také nám přitom může smysl řečeného unikat. Jazyk má také určité vnější znaky, které jej mohou charakterizovat; přesto však je jazyk každopádně víc než jenom souhrnem těchto vnějších rysů. Jazyk je jakousi živou nebo alespoň organickou kontexturou. Jazykový projev není také jenom naším výkonem, nýbrž je symbiózou toho, co chceme vyslovit, vyjádřit, sdělit, s tím, jak je jazyk utvářen, jaký má spád, jak nás sám vede, jak se nám dává k dispozici a jak na druhé straně vyžaduje od nás značnou dávku respektu k jazyku a citu pro jazyk. Jazykový projev je *con-cretum*, tj. je srostlící životní aktivity, životního projevu jednotlivce (anebo skupiny lidí) s životem jazyka jako životního projevu jazykového společenství lidí (např. národa). Jazyk tedy nikdy není výtvozem jednotlivého člověka; konkrétní jazykový projev je možný pouze v rámci jazyka jako zvláštního ústrojenství, na němž se podílely již předešlé generace a do něhož jsou ponořeny a z něhož čerpají a vůbec žijí všechny konkrétní projevy,

všechna promlouvání, oslovení, sdělení atd. Jazyk nás vede, když promlouváme; ale dbáme-li náležitě všech jeho nároků, pak můžeme získat vrch, můžeme se stát „pány“ toho, co říkáme, nemusíme se nechat vést pasivně nebo nevolky, nýbrž vyhovující nezbytnostem jazyka, můžeme zformulovat v tomto jazyce něco, co říkáme my sami, co je naším úmyslem, naší myšlenkou. Abychom to dokázali, musíme se naučit určitému jazyku, tj. musíme se naučit tím jazykem mluvit; mohli bychom říci, že musíme ten jazyk zvládnout, ovládnout, musíme se vycvičit v jeho užívání a v práci s ním.

3.

I když se jazyk nechová vůči našim úmyslům něco říci zcela pasivně, zůstává přece jenom nástrojem našeho vyjadřování všude tam, kde nám jde o vystižení a přesnou formulaci nějaké myšlenky. S jazykem si můžeme ovšem také hrát, jazyku můžeme naslouchat jako hudbě, někdy můžeme potlačit dočasně agresivitu svých přání, úmyslů a myšlenek a nechat se jazykem vést jako cestíčkami v zahradě či na vrchovině; nicméně jazyk vpravdě žije, roste a vzkvétá tam, kde slouží něčemu většímu, kde se stává a kde zůstává služebníkem myšlenky, smyslu, toho, čemu staří Řekové dali název „logos“ – tedy služebníkem řeči. Mluvu je možno napodobit; také jazyk lze do jisté míry a po určitou mez napodobit. Ale opravdový jazykový projev, tj. promluva, je možný(á) pouze tam, kde se stal (stává) služebníkem smysluplné myšlenky, smyslu vůbec, krátce: služebníkem řeči. Řeči se nemůžeme naučit, vyučit, řeč nemůžeme zvládnout, ovládnout. Řeč je spíše oním pozoruhodným milieu, prostředím, v něm jedině se daří smysluplnému myšlení (a promlouvání); každý smysl, každá smysluplná souvislost, tedy i každé promluvení jsou zakotveny v řeči a vyrůstají z ní. Všechny smysly spočívá v tom, že buď se pohybujeme ve světě řeči, tj. pobýváme ve světě řeči, anebo že vtahujeme věci, události a situace do světa řeči. Fakta promlouvají, jen pokud byla vtažena do světa řeči a dostala tam své místo. Jen ve světě řeči můžeme mlčet a přesto naše mlčení může křičet; jen ve světě řeči promlouvají naše gesta a naše grimasy. Ale ve světě řeči promlouvá pak vše, i naše nic neříkající mnohomluvení, i naše zamlouvání – a to promlouvá právě jinak, než jak bychom my chtěli. Neboť řeč nečeká teprve na naši loajalitu, na naše služby a na naši ochotu, nýbrž promlouvá sama skrze naše mluvení i zamlouvání i skrze naše mlčení. Chceme-li něco říci, pak to nemůžeme udělat nezávisle na tom, jak promlouvá sama řeč, tím méně proti ní a jejímu promlouvání. Promlouvat můžeme jen „po řeči“, nikoliv proti ní; jen vedeni řečí, nikoliv jen ze svého rozhodnutí a vůle a nezávisle na ní.